

Prentbriefkaart met een afbeelding van de aarde als een brandende kaars. (Amsab-ISG, Gent)

Duurzame ontwikkeling of moeizame onderontwikkeling?

Maarten SAVELS
archivaris, Amsab-ISG

Het Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling (VODO) in het licht van het nationale en internationale beleid rond duurzame ontwikkeling

Met de recente klimaatmarsen door onder andere Youth for Climate zouden we bijna vergeten dat de hele klimaatproblematiek en de pogingen om er iets aan te doen toch al een pak ouder zijn. Als we het rapport *The Limits to Growth* van de Club van Rome als tastbaar startpunt nemen, dan is de klimaatproblematiek al bijna vijftig jaar een heet hangijzer.¹ We worden al een halve eeuw om de oren geslagen met steeds angstaanjager berichten. In een onbewaakt moment van pessimisme zou een mens kunnen stellen dat er nog maar bitter weinig is gebeurd. In dit artikel wil ik echter aantonen dat die stilstand vooral nationaal en internationaal is en dat er in het verleden wel degelijk vruchtbare initiatieven zijn geweest, maar dan vooral op lokaal vlak. Die hebben uiteraard geen definitieve oplossing geboden, maar ze hebben ongetwijfeld veel nut gehad. Ze hebben er wellicht

mee toe geleid dat de klimaatproblemen ondertussen niet nog veel groter zijn geworden. Daarvan getuigt het Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling (VODO), waarvan het archief recent verwerkt is.

De voorgeschiedenis (1960-1990)

In België ontstonden in de jaren 1960 heel wat organisaties die als doel hadden om 'de wereld te verbeteren'. Ze hielden zich bezig met een zeer breed gamma aan thema's, zoals eerlijke handel met het Zuiden (Oxfam-Wereldwinkels), ontwikkelingssamenwerking (NCOS, Fonds Ontwikkelingssamenwerking, Wereldsolidariteit), milieu en ecologie (Bond Beter Leefmilieu, Instituut Politieke Ekologie), de politieke situatie in Latijns-Amerika (SAGO), de toestand van inheemse volkeren in Noord-Amerika (KWIA), pacifisme en antimilitarisme (Vrede, Pax Christi), kernwapens en kernenergie (VAKA) en duurzame landbouw (Plattelandsontwikkeling). De meeste organisaties waren kleinschalig, onderbemand, ondergefinancierd en overleefden

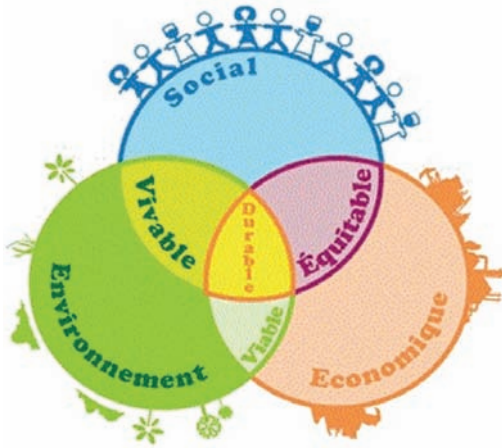
op vrijwilligerswerk. Ze zagen zich dan ook genoodzaakt om zich met een beperkt aantal deelthema's bezig te houden. Bovendien was de verzuiling toen nog sterk aanwezig, waardoor verschillende organisaties los van elkaar met hetzelfde bezig waren. Ze werkten wel regelmatig samen, maar zelden structureel of voor langere tijd.

Vanaf de jaren 1980 kwam daar verandering in. Het besef groeide dat veel problemen onderling verbonden waren en dat de oplossingen uit verschillende hoeken moesten komen. Ook in België realiseerden verschillende ngo's uit het sociaal-cultureel werk en uit de Noord-Zuid-, de milieu- en de vredesbeweging zich dat problemen rond milieu en ontwikkeling van de derdewereldlanden niet langer los van elkaar konden worden gezien en dat een meer structurele samenwerking noodzakelijk was. Illustratief voor deze mentaliteitswijziging is het rapport *World Conservation Strategy. Living Resource Conservation for Sustainable Development* van de International Union for Conservation of Nature (IUCN) uit 1980.² Het was een van de eerste keren dat het concept van duurzame ontwikkeling werd gebruikt in een officieel rapport (in de ondertitel). Dit document had een grote invloed op het rapport *Our Common Future* van de World Commission on Environment and Development, beter bekend als het *Brundtland-rapport*.³ Het vormt de grondslag voor de filosofie rond duurzame ontwikkeling en legde, ondanks de vage definiëring, duidelijk de link tussen milieuproblemen en de Noord-Zuidproblematiek. Er was echter ook kritiek op het rapport omdat het te antropocentrisch was en te veel gericht op het idee van ontwikkeling door snelle economische groei.⁴

De conferentie van Rio (1992): duurzame ontwikkeling op de agenda

Het *Brundtland-rapport* zette wel een aantal zaken in gang. Reeds in 1988 begonnen de United Nations (UN) met het voorbereiden van een grote internationale conferentie over duurzame ontwikkeling: de *United Nations Conference on Environment and Development* (UNCED). De conferentie zelf werd georganiseerd van 3 tot 14 juni 1992 te Rio de Janeiro en staat ook bekend als de *Earth Summit*.⁵ Een belangrijke vernieuwing was dat niet enkel de regeringen van de verschillende landen een delegatie mochten sturen, maar ook verschillende ngo's (en andere belangengroepen). In België werd een tijdelijk adviesorgaan opgericht, de Nationale Adviesraad Klimaat, Leefmilieu en Ontwikkeling. Die moest de nodige voorbereidingen treffen, maar dat liep niet van een leien dakje. Eerst en vooral bestond de raad uit een groot aantal vertegenwoordigers van diverse groeperingen met sterk uiteenlopende belangen. Verder was er weinig budget en een onduidelijk mandaat. Het resultaat was een adviestekst zonder duidelijk advies en een regering die geen eensgezind standpunt aanhing. Zo maakte de toenmalige Belgische minister van Leefmilieu Laurette Onkelinx op de conferentie heel wat beloftes, die de Belgische staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking Eric Derycke kort daarna weer tegensprak.⁶

De resultaten van de conferentie zelf waren ook niet onverdeeld positief. De deelname van ngo's was een belangrijke doorbraak. Daarnaast werd er ook een Commission for Sustainable Development (CSD) opgericht, die moest toezien op de effectieve opvolging van de gemaakte afspraken.⁷ De conferentie zette ook de ontwikkelingsproblematiek terug op de agenda en deed het besef rijzen dat milieu en ontwikkeling onverbreekelijk aan elkaar

Venn diagram met de basisprincipes van duurzame ontwikkeling in de Agenda 21. (<http://www.sauvagnon.fr/la-mairie/agenda-21/>)

gekoppeld zijn. Dat had tot gevolg dat het Zuiden wellicht voor de eerste keer een machtspositie kon ontwikkelen ten opzichte van het Noorden. Veel mogelijke oplossingen waren namelijk te vinden in het verbeteren van de situatie in het Zuiden. Zo betekent het tegengaan van ontbossing vooral een inspanning van landen met veel regenwoud. Het Zuiden eiste hiervoor (terecht) meer geld, maar het Noorden hield angstvallig de vinger op de knip. Onder andere door deze onenigheden sleepten de onderhandelingen zodanig lang aan dat vele onderwerpen op de conferentie eenvoudigweg niet ter sprake kwamen.⁸

Het belangrijkste resultaat van Rio was *Agenda 21*, een actieplan dat vooral een visie op duurzame ontwikkeling uitdroeg en dat kon dienen voor alle beleidsniveaus. *Agenda 21* bevestigde nogmaals de nauwe band tussen armoede en de milieuproblematiek en stelde dat economische ontwikkeling niet ten koste mocht gaan van het milieu. Het meest concreet uitgewerkte onderdeel is hoofdstuk 28, dat richtlijnen vastlegde voor

lokale overheden en dat daarom bekendstond als de *Lokale Agenda 21*.⁹ Belangrijk was dat *Agenda 21* niet rechtstreeks toepasbaar was, maar door elke regering of bestuursniveau vertaald moest worden naar een op maat gemaakt actieplan.¹⁰ Het was ook geen bindend document. Veel nationale en lokale overheden hebben sindsdien een agenda opgesteld, maar het is lang niet altijd duidelijk hoe goed die werd toegepast.

Vijf jaar na Rio, in 1997 werd de *Special Session of the UN General Assembly* georganiseerd te New York (*Rio + 5*). Daar werd vastgesteld dat de problemen rond klimaat en ontwikkeling in die vijf jaar alleen maar waren toegenomen en dat de nood om *Agenda 21* te implementeren des te hoger was geworden.¹¹

Het IPCC: het begin van de klimaatconferenties

De conferentie van Rio was overigens niet de enige stap die werd gezet in het kader van de klimaatproblematiek. Nog in 1988 werd het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) opgericht, een UN-organisatie die objectieve en wetenschappelijk onderbouwde informatie moest verschaffen over de klimaatverandering.¹² Het IPCC publiceerde zijn eerste rapport in 1990, met een addendum in 1992 voor Rio. Het rapport vormde de basis voor de *United Nations Framework Convention on Climate Change* (UNFCCC). Deze eerste versie van het internationale klimaatverdrag werd tijdens de conferentie van Rio opengesteld voor ondertekening.¹³

Op 21 maart 1994 ging de UNFCCC van start. Op dat moment erkenden alle ondertekenaars officieel dat het klimaat verandert, onder andere merkbaar door de stijging van de gemiddelde temperatuur, dat de mens daar minstens deels schuld aan heeft en dat het ook aan hem is om (de effecten van) de kli-

Cartoon ontworpen voor VODO. © Arnulf

maatverandering tegen te gaan. Een belangrijke doelstelling van het verdrag was 'het stabiliseren van de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer op een zodanig niveau, dat een gevaarlijke menselijke invloed op het klimaat wordt voorkomen'.¹⁴ Vanaf 1995 werden er in het kader van het verdrag ook jaarlijkse conferenties georganiseerd: de *United Nations Climate Change Conferences* of klimaatconferenties.¹⁵ In hetzelfde jaar verscheen ook het tweede rapport van het IPCC.

De eerste twee klimaatconferenties, van Berlijn in 1995 en van Genève in 1996, wilden vooral een internationaal akkoord bereiken over hoe de doelstellingen moesten worden gekwantificeerd. Daarnaast dachten de deelnemers ook na over manieren om de doelen te bereiken en of het mogelijk was om ze wettelijk bindend te maken. Tijdens de klimaatconferentie van Kyoto gaf dit op 11 december 1997 aanleiding tot de formulering van het *Kyoto Protocol*. Dat bevat bindende doelstellingen voor de deelnemende landen. Zo moest het niveau van zes verschillende broeikasgassen, waaronder koolstofdioxide, methaan en stikstofdioxide, 6 tot 8 procent onder dat van 1990 zakken. Het protocol

legde ook een aantal manieren vast waarop landen hun uitstoot (virtueel) kunnen verminderen, onder andere door de handel in emissierechten. Het protocol moest daarna ook nog geratificeerd worden, een proces dat erg moeizaam verliep, onder andere door de weigering van de Verenigde Staten. Pas op 16 februari 2005 trad het officieel in werking.¹⁶

De oprichting van VODO

Kort na de eerste voorbereidende vergaderingen voor de conferentie van Rio richtte een aantal Vlaamse ngo's een informeel overlegorgaan op om de visie op duurzame ontwikkeling te stroomlijnen en om sterker te staan binnen de Nationale Adviesraad Klimaat, Leefmilieu en Ontwikkeling. 19 november 1990 kan dan ook gezien worden als het informele startpunt van VODO. Die start was niet meteen een doorslaand succes, vooral vanwege ideologische verschillen en koudwatervrees. Gaandeweg begon VODO echter aan krediet te winnen en sloten meer ngo's zich aan.¹⁷ Op 1 maart 1993 werd VODO dan officieel opgericht, eerst als feitelijke vereniging en in 1998 als vzw.¹⁸

Wellicht was de inertie van de Belgische beleidsmakers een drijfveer voor de oprichting van VODO. Pas in april 1993 pikte de Belgische regering de draad weer op waar ze die na Rio had laten vallen. Er werd onder andere beslist om een Nationale Raad voor Duurzame Ontwikkeling (NRDO) op te richten, met vertegenwoordigers van de overheid, verschillende ngo's die werkten rond milieu en ontwikkelingssamenwerking, consumentenorganisaties, wetenschappers en sociale partners. Ze wilden vooral adviezen formuleren en 'het draagvlak voor duurzame ontwikkeling' vergroten. De effectieve installatie van de NRDO gebeurde in oktober 1993, onder het voorzitterschap van de toenmalige prins Filip.¹⁹ Vandaag bestaat de NRDO nog steeds – sinds 1997 als de Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling²⁰ – maar het is niet meteen duidelijk hoeveel invloed hij effectief heeft.

Bij de start van VODO hoorde ook een basistekst die de visie op 'duurzame ontwikkeling' uiteenzet. We kunnen er vijf pijlers in onderscheiden, om te beginnen respect voor de mensenrechten met onder andere het invullen van de basisbehoeften voor iedereen en respect voor culturele en religieuze diversiteit. Vervolgens werd gestreefd naar een eerlijk economisch speelveld met een rechtvaardige verdeling van middelen tussen Noord en Zuid en een eerlijke wereldhandel. Een derde pijler richtte zich op pacifisme en antimilitarisme met de inkrimping van militaire uitgaven, het nastreven van een vredelievende oplossing voor conflicten en een politiek van niet-inmenging. Met verregaande participatie van de bevolking in alle niveaus van het beleid (*grassroots*-idee) raakt de tekst een vierde punt. Ten slotte wijst de basistekst 'groei om de groei' af, maar streeft naar een groei binnen de grenzen van wat voor het milieu haalbaar is en die de planeet bewaart voor toekomstige generaties.²¹

De ideeën van deze vijf pijlers bestonden uiteraard al veel langer en waren vaak de stokpaardjes van de verschillende lidorganisaties van VODO. Wat opvalt is dat de tekst eigenlijk nog zeer antropocentrisch is. Hij vermeldt bijvoorbeeld nergens het behoud van biodiversiteit of de bescherming van de natuur zonder meer. Milieu werd toch vooral nog beschouwd als een bron van productiemiddelen, zeker als we er rekening mee houden dat de term vaak werd gelijkgesteld aan de randvoorwaarden voor landbouw. Ook valt op dat groei nog steeds werd gezien als een indicator van een gunstige economische ontwikkeling, wat aansloot bij de gangbare economische ideeën. Het doet vermoeden dat het eerste rapport van het IPCC op dat moment nog geen grote impact had, enkel de *Agenda 21*.

De basistekst vertaalt de vijf pijlers vervolgens naar een aantal aandachtspunten, zoals de verbetering van de positie van de vrouw, de vermindering van de schuldenlast van het Zuiden, een eerlijker internationale handel, het inperken van de macht van de multinationals, een aangepast veiligheidsconcept, het beperken van militaire budgetten en het sensibiliseren en activeren van de bevolking.²²

VODO was echter veel meer dan een forum en een uitgeschreven visietekst. Het wou ook een katalysator zijn in het debat rond duurzame ontwikkeling in Vlaanderen én een facilitator voor de toepassing van de beloftes van Rio via de *Agenda 21*. In eerste instantie bleef VODO het internationale beleid volgen door aan de conferenties van de UN, de vergaderingen van de CSD, de rapporten van het IPCC en de klimaatconferenties deel te nemen of ze op te volgen. Daarnaast volgde VODO ook het Belgische en Vlaamse beleid op de voet. Er werden enkele werkgroepen opgericht die zich bezighielden met concrete vraagstukken zoals waterbevoorrading,

ontbossing of landbouw en voedselveiligheid. De resultaten van al deze activiteiten werden breder verspreid via publicaties, studiedagen en evenementen.

Van in het begin was echter duidelijk dat grote internationale conferenties, zoals Rio of de klimaatconferenties, vooral mooie beloftes opleverden, maar slechts weinig tastbare resultaten. Dit idee was al verwerkt in hoofdstuk 28 van de *Agenda 21*, dat expliciet verwijst naar de cruciale rol die lokale overheden moeten spelen: *'Because so many of the problems and solutions being addressed by Agenda 21 have their roots in local activities, the participation and cooperation of local authorities will be a determining factor in fulfilling its objectives. [...] As the level of governance closest to the people, they play a vital role in educating, mobilizing and responding to the public to promote sustainable development.'*²³

De tekst zegt ook dat lokale overheden de *Agenda 21* moesten vertalen naar een lokale *Agenda 21*, die is toegesneden op de concrete, lokale situatie. Het motto van de lokale *Agenda 21* werd dan ook vaak samengevat als *'Think globally, act locally'*. Dat vertalingsproces is echter niet eenvoudig. VODO zag het dan ook als zijn taak om lokale overheden hierbij te ondersteunen.

Vanaf februari 1994 begon VODO met een campagne om gemeentebesturen te sensibiliseren en hen te ondersteunen bij toetreding tot het Klimaatverbond.²⁴ Het wilde de uitstoot van broeikasgassen tegen 2010 met 50 procent verminderen. Daarnaast werkte het via de ngo Coordinadora de las Organizaciones Indígenas de la Cuenca Amazónica (COICA) samen met inheemse organisaties uit het Amazonegebied.²⁵

In 1997 richtte VODO ook het Steunpunt Lokale Agenda 21 (SLA21) op, dat als aanspreekpunt en begeleider van gemeentebe-

sturen moest dienen bij de opmaak van een lokale *Agenda 21*. Het SLA21 ontwikkelde daartoe een aantal gereedschappen, zoals het *Draaiboek Lokale Agenda 21*. Het organiseerde ook verschillende studiedagen en conferenties.

2001-2006: de eerste opstoot van klimaatangst wordt snel getemperd

Tot de eeuwwisseling bleef het enthousiasme voor duurzame ontwikkeling echter zeer beperkt. Internationaal bleek er vooral een discrepantie te zijn over de invulling van de term. Het Zuiden hechtte meer belang aan economische en sociale ontwikkeling, terwijl het Noorder eerder de klemtoon legde op ecologie, klimaat en milieu.²⁶

Een eerste echte wake-upcall kwam er in 2001. In de loop van dat jaar publiceerde het IPCC een aantal rapporten die aantonen hoe gevaarlijk de opwarming van de aarde is, hoe snel de situatie uit de hand aan het lopen is en hoe belangrijk de rol van de mensheid in dit alles is. De zogenaamde hockeystick-grafiek maakte in die rapporten voor de eerste keer met één beeld duidelijk hoe dramatisch snel de klimaatverandering de laatste decennia was gegaan. Maar een andere dreiging, die veel groter en nabijer leek, overschaduwde de schok. De gebeurtenissen op 11 september verlegden wereldwijd de focus naar terrorisme, massavernietigingswapens, fundamentalisme en uiteindelijk de oorlogen in Afghanistan en Irak. Het gevolg was bijvoorbeeld dat de *World Summit on Sustainable Development (Rio + 10)*, georganiseerd te Johannesburg van 26 augustus tot 4 september 2002, weinig macht of legitimiteit had, aangezien president George W. Bush beslist had dat de VS niet zouden deelnemen.²⁷

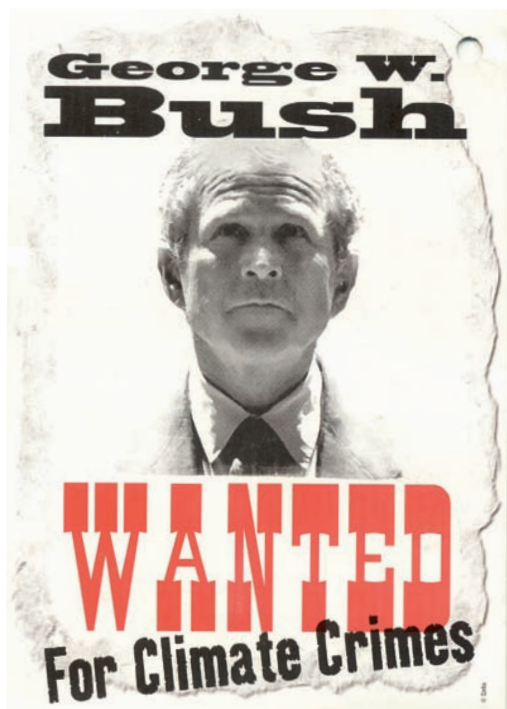
In België kwamen er vanuit de overheid wel impulsen, mede onder invloed van de

groenen die vanaf 1999 zowel in de Vlaamse als in de federale overheid zetelden. Zo besliste de federale regering-Verhofstadt I (1999-2003) tot de kernuitstap en voerde de Vlaamse regering-Dewael I (1999-2003) een certificatenstelsel in voor groene stroom. Toch klonk de kritiek dat België op internationale fora ambitieus en vooruitstrevend was, maar aarzelend en inconsequent bij de implementatie van die ambities.²⁸

Lokaal was er meer draagkracht. Nogal wat Vlaamse gemeenten sloten een convenant ontwikkelingssamenwerking en/of een milieuconvenant met de Vlaamse overheid en werven zo een duurzaamheidsambtenaar aan. Meer en meer steden en gemeenten sloten zich ook aan bij het Klimaatverbond of

maakten gebruik van het SLA21. Vanaf 2001 richtte het VODO ook meer en meer studiedagen in rond de toepassing van de *Agenda 21*. Verder maakten ze een aantal werkinstrumenten rond de ecologische voetafdruk en werd de *Duurzaamheidsspiegel* uitgewerkt, een checklist die een gemeente toeliet te zien hoe goed ze hun *Agenda 21* implementeerden. Toch bleek dit geen grote omslag in de geesten te veroorzaken. Zo hadden de lokale besturen nogal wat moeite om ideeën rond duurzame ontwikkeling in de praktijk te brengen en bleek ook dat het hele concept vaak verengd werd tot ecologie.²⁹ Een ander taaie misvatting was dat de verantwoordelijkheid en dus de oplossing voor het probleem vooral bij de consument moest worden gelegd en minder bij de producent of de overheid.³⁰

Prentbriefkaart van Greenpeace België voor het Kyoto Protocol, 2001. (Amsab-ISG, Gent)

2007-2012: de financiële crisis eist alle aandacht op

In 2006 was er een korte heropflakking van de klimaatbezorgdheid, onder andere door de documentaire *An Inconvenient Truth* over de campagne van Al Gore om de klimaatopwarming onder de aandacht te brengen. Vanaf 2007 begonnen er echter her en der problemen op te duiken op de financiële markten. Die verbreedden tot een volwaardige bankencrisis, met wellicht als meest memorabele gebeurtenis het failliet van de investeringsbank Lehman Brothers op 15 september 2008. Banken bleken vervolgens 'too big to fail' – in tegenstelling tot pakweg de planeet – en werden wereldwijd met belastinggeld gered. Dit alles mondde uit in een globale economische crisis, waarbij landen zoals Griekenland of Spanje plots op de rand van de afgrond balanceerden. Alles wat al was opgebouwd rond duurzame ontwikkeling verschoof daardoor weer naar het achterplan. Dat was ook te merken tijdens

de *United Nations Conference on Sustainable Development*, georganiseerd te Rio de Janeiro van 13 tot 22 juni 2012 (*Rio + 20*). Deze conferentie wordt algemeen beschouwd als een mislukking, aangezien veel regeringsleiders van de G20-landen niet kwamen opdagen vanwege de financiële crisis. Het doet sterk vermoeden dat duurzame ontwikkeling geen prioriteit was voor die regeringen.³¹

Een andere aanwijzing is te vinden bij de financiering van VODO. Zoals veel ngo's was VODO afhankelijk van overheidssteun. Vanaf eind 2008 begon de overheid overal de subsidies flink terug te schroeven. Het geld was nodig om de put te dichten die de redding van onder andere Fortis en Dexia had veroorzaakt. Zo werden ook de subsidies voor VODO in 2010 sterk verminderd. De financiële toestand van VODO werd daardoor dermate nijpend dat er niet voldoende personeel in dienst kon worden gehouden. Op de algemene vergadering van 21 oktober 2011 werd dan ook beslist om VODO officieel te ontbinden en de werking op te laten gaan in 11.11.11.³² In 2013 besliste de Vlaamse overheid ook om de milieuconvenanten niet te verlengen, waardoor steden en gemeenten geen subsidies meer kregen voor hun duurzaamheidsambtenaar. Veel gemeenten beslisten dan ook om deze functie te schrappen.³³

Na VODO: gestuntel van de Belgische politiek en groeiend klimaatprotest

Door de financiële crisis van de voorgaande jaren leek er weinig vooruitgang te zijn geboekt. Op de *United Nations Sustainable Development Summit* in New York in september 2015 werd de *Agenda 21* samengevoegd met de millenniumdoelstellingen³⁴ tot de *Agenda 2030*. De kern van dit plan bestond uit de *Sustainable Development Goals* (SDG's) of *Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen*. Door het verschuiven

van de datum van 2015 naar 2030 werd eigenlijk openlijk toegegeven dat de doelstellingen uit beide plannen (millenniumdoelstellingen en *Agenda 21*) niet bereikt waren.

Ook in België leek duurzame ontwikkeling helemaal naar het achterplan verdwenen. In de marge van de klimaatop van Bonn in 2017 werd een rapport voorgesteld waaruit bleek dat België bij de slechtere leerlingen van de klas hoorde. In 2015 en 2016 was er zelfs een lichte stijging van de broeikasgassen, terwijl ze eigenlijk enkel zouden moeten dalen.³⁵ Bij een belangrijk klimaatoverleg in Luxemburg in oktober 2018 bleek dat geen enkele van de vijf betrokken ministers³⁶ zich vrij had kunnen maken om deel te nemen.³⁷ Verder leken de regeringen van ons land er maar niet in te slagen om goede oplossingen te vinden in dossiers van onder andere de ontbossing, de aanpak van het mobiliteitsprobleem of de betonstop. In de aanloop naar de klimaatconferentie in Katowice, twee maanden na die van Luxemburg, riepen verschillende organisaties op tot een klimaatmars. Op 2 december 2018 liepen naar schatting 65.000 tot 75.000 mensen door Brussel. Ze eisten dat de problemen eindelijk zouden worden aangepakt.³⁸ De politiek leek de boodschap niet begrepen te hebben. Op de klimaatconferentie waren weliswaar vier ministers aanwezig, maar die toonden weinig ambitie. Ze waren niet bereid België te laten toetreden tot een groep van landen die strengere normen wil.³⁹ Geen wonder dat de *School Strike for Climate* van Greta Thunberg ook in België zo populair werd. Vanaf januari dit jaar trokken jongeren bijna wekelijks op in optochten en protestmarsen, soms met meer dan 30.000 deelnemers. Weerom toonde de politiek niet goed overweg te kunnen met de gebeurtenissen. Ongelukkige uitspraken van Vlaams minister van Leefmilieu Joke Schauvliege leidden in februari tot haar ontslag.⁴⁰

Affiche van Greenpeace België voor milieubescherming, 2005. (Amsab-ISG, Gent)

Conclusie

Hoewel de bal al begin jaren 1970 aan het rollen ging, heeft het erg lang geduurd voor de hele problematiek echt serieus werd genomen. Het rapport van het IPCC uit 2001 met de befaamde hockeystick-grafiek heeft wellicht heel wat mensen doen schrikken. Toch bleef de politiek achter, getuige daarvan het zeer moeilijke ratificatieproces van het *Kyoto Protocol* en het feit dat onder andere Canada en de Verenigde Staten weer uit het

klimaatverdrag van Parijs (2015) zijn gestapt.⁴¹ Er lijkt dus zeer weinig dadendrang te zijn onder politici. 11 september en de financiële crisis hebben wellicht veel roet in het eten gestrooid, maar ook andere, schijnbaar acutere problemen hebben duurzame ontwikkeling telkens weer naar de achtergrond verbannen. Bovendien lijken lokale problemen voor politici veel belangrijker te zijn. Helaas was de klimaatverandering al veel eerder in het Zuiden te voelen, waar

minder middelen zijn om er iets aan te doen. Nu de problemen ook in ons land acuter en zichtbaarder zijn geworden – denk maar aan de droogte en het afschakelplan voor water – lijkt het ontwikkelingsvraagstuk volledig te zijn weggedeedsterd.

Er is echter wel degelijk veel gebeurd. Denk maar aan de ban op oude diesels, het uitfaseren van mazout- en gasverwarming, de opmars van energie uit alternatieve bronnen als wind en zon en de algemene consensus over de oorzaken van de klimaatverandering. Zo raken klimaatontkenners stilaan gemarginaliseerd.⁴² Die verandering is op veel plaatsen eerst lokaal ingezet, waarbij steden en gemeenten en organisaties zoals VODO of het Klimaatverbond een belangrijke rol speelden. Maar ook onder de bredere bevolking lijken de geesten eindelijk rijp voor een sterker klimaatbeleid. Daarvan zijn de klimaatmars van 2 december 2018 en de protestmarsen van Youth for Climate en de klimaatpijbelars een bewijs. Een maatschappij is echter als een containerschip: als er eindelijk beslist is dat er gedraaid moet worden, zal het tot wanhoop van velen nog lang duren voor de bocht voltooid is. Maar eens de bocht is genomen, zal het ook moeilijk zijn om de nieuwe koers nog tegen te houden. Laten we hopen dat iedereen, inclusief de politiek en de top van het bedrijfsleven, inziet dat die bocht definitief is.

1 De Club van Rome werd in 1968 opgericht in de Accademia dei Lincei te Rome. Het rapport *The Limits to Growth* werd in 1972 gepubliceerd. Het had onder andere een grote invloed op de *UN-Conference on The Human Environment* te Stockholm, later in hetzelfde jaar. Dat 1970 al werd uitgeroepen tot 'Europees natuurbeschermingsjaar' bewijst dat de klimaatproblematiek al voor dit rapport werd aangekaart. Een ander voorbeeld hiervan is de International Union for

the Conservation of Nature (IUCN), die al in 1948 werd opgericht, maar lang een lege doos bleef. Er is wel een duidelijke verschuiving te zien in het begrippenkader, die mijn inziens ook gelinkt kan worden aan een verschuiving in mentaliteit én aan het begrijpen van de problematiek in zijn geheel. Eerst spreekt men namelijk over de bescherming van de natuur (behoud van wat er nog rest van 'oorspronkelijke' natuur), vervolgens over de bescherming van het (menselijke) leefmilieu en ten slotte over het tegengaan van de opwarming van het klimaat.

- 2 <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf>, laatst geraadpleegd op 06/05/2019.
- 3 https://en.wikipedia.org/wiki/Our_Common_Future, laatst geraadpleegd op 06/05/2019.
- 4 VODO, *Basistekst*, Brussel, s.d., pp. 5-6.
- 5 https://en.wikipedia.org/wiki/Earth_Summit, laatst geraadpleegd op 26/04/2019.
- 6 Steven ROWAERT, *Duurzame ontwikkeling: van Rio tot VODO*, licentiaatsverhandeling, RUG, 1994, pp. 50-52.
- 7 De CSD bestond tot 20 september 2013, waarna ze werd opgevolgd door de High Level Political Forum on Sustainable Development. Zie: <https://sustainabledevelopment.un.org/>, laatst geraadpleegd op 25/04/2019.
- 8 Steven ROWAERT, *Duurzame ontwikkeling [...]*, p. 23.
- 9 UNCED, *AGENDA 21*, Rio de Janeiro, 1992, 351 p. Zie: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>, laatst geraadpleegd op 02/05/2019.
- 10 Anke VAN ALTENA, Thomas DUCHEYNE, Leide RIJNHOUT e.a., *Een stap verder op weg naar lokale agenda 21*, Brussel: VODO & Steunpunt Lokale Agenda 21, 2003, p. 3.
- 11 United Nations General Assembly. *Resolution and Decisions adopted by the General Assembly during its nineteenth special session. 23 to 28 June 1997. Supplement No. 2 (A/S-19/33)*. New York, 1997, pp. 6-9. Zie: <https://www.un.org/en/ga/sessions/special.shtml>, laatst geraadpleegd op 30/04/2019.
- 12 https://en.wikipedia.org/wiki/Intergovernmental_Panel_on_Climate_Change, laatst geraadpleegd op 26/04/2019.
- 13 https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Framework_Convention_on_Climate_Change, laatst geraadpleegd op 26/04/2019.
- 14 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Klimaatverdrag>, laatst geraadpleegd op 26/04/2019.
- 15 https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Climate_Change_conference, laatst geraadpleegd op 26/04/2019.
- 16 https://en.wikipedia.org/wiki/Kyoto_Protocol, laatst geraadpleegd op 30/04/2019.

- 17 Ten tijde van het verschijnen van de basistekst (vermoedelijk in 1993) waren de volgende organisaties lid van VODO: Bond Beter Leefmilieu, Elcker-Ik Antwerpen en Leuven, FOS, Forum voor Vredesactie, Graffiti, Instituut Politieke Ekologie, Kommissie Rechtvaardigheid en Vrede, KWIA, NCOS, Oxfam-We-reldwinkels, Pax Christi, Plattelandsontwikkeling, VAKA, Vlaamse Bosbouwvereniging, Vrede, Wereld-solidariteit en Werkgroep Rechtvaardige en Verantwoorde Landbouw. Zie: VODO, *Basistekst*, [...], p. 24.
- 18 Steven ROWAERT, *Duurzame ontwikkeling* [...], p. 56.
- 19 Steven ROWAERT, *Duurzame ontwikkeling* [...], pp. 52-54.
- 20 <https://www.frdo-cfdd.be/nl>, laatst geraadpleegd op 24/04/2019.
- 21 VODO, *Basistekst*, [...], pp. 5-7.
- 22 VODO, *Basistekst*, [...], pp. 9-19.
- 23 UNCED, *AGENDA 21*, [...].
- 24 Het Klimaatverbond is een Europees project en bestaat al sinds 1990. Zie: Thomas DUCHEYNE, Wouter VANHOVE & Anke VAN ALTENA. *Doorlichting van het beleid inzake Duurzame Ontwikkeling in de gemeenten die een convenant Internationale Samenwerking afsloten met de Vlaamse Gemeenschap. Onderzoek in opdracht van de Vlaamse minister van Ontwikkelings-samenwerking*. Brussel: VODO, 2004, p. 26.
- 25 Steven ROWAERT, *Duurzame ontwikkeling* [...], pp. 58-59. Zie ook: <https://www.climatealliance.org/indigenous-partners/coica.html>, laatst geraadpleegd op 25/04/2019.
- 26 Thomas DUCHEYNE, Wouter VANHOVE & Anke VAN ALTENA. *Doorlichting van het beleid* [...], p. 13.
- 27 Geert FREMOUT, Tien jaar later: Duurzame Ontwikkeling van Rio naar Johannesburg. In: *Oikos*, (2002)4, <https://www.oikos.be/tijdschrift/archief/jaargang-2002/oikos-23-4-2002/203-23-02-fremout-10j-later-duurzame-ontwikkeling/file>, laatst geraadpleegd op 06/05/2019, p. 2.
- 28 Geert FREMOUT. Tien jaar later [...], p. 10.
- 29 Thomas DUCHEYNE, Wouter VANHOVE & Anke VAN ALTENA. *Doorlichting van het beleid* [...], pp. 102-103.
- 30 Thomas DUCHEYNE, Wouter VANHOVE & Anke VAN ALTENA. *Doorlichting van het beleid* [...], p. 76.
- 31 https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Conference_on_Sustainable_Development, laatst geraadpleegd op 06/05/2019.
- 32 Maarten SAVELS. *Inventaris 262. Het archief van het Vlaams Overleg Duurzame Ontwikkeling (VODO) en het Steunpunt Lokale Agenda 21 (SLA21)*, Gent: Amsab-ISG, 2019, p. 4.
- 33 <https://www.bondbeterleefmilieu.be/artikel/geen-milieuconvenant-meer-voor-de-gemeenten>, laatst geraadpleegd op 06/05/2019.
- 34 In 2000 vond de *Millennium Summit* van de UN plaats. Op deze top werden de millenniumdoelstellingen volledig los van de eerder gemaakte beloftes van Rio en de *Agenda 21* geformuleerd. Ze waren vooral gericht op een aantal ontwikkelingsdoelstellingen, zoals gendergelijkheid, universeel basisonderwijs, het uitroeien van honger en armoede en het terugdringen van kindersterfte. Deze doelstellingen moesten bereikt zijn tegen 2015, wat op zijn minst ambitieus te noemen valt. In de millenniumdoelstellingen waren echter geen clausules opgenomen die verwijzen naar duurzame ontwikkeling of de klimaatproblematiek. Ze waren ook volledig vrijblijvend en zonder juridische consequenties. Zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Millennium_Development_Goals, laatst geraadpleegd op 30/04/2019.
- 35 Michaël TORFS. *België blijkt middelmatige klimaatleerling: "Beleidsmakers moeten dringend nieuwe stappen zetten"*, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2017/11/15/belgie-presteert-middelmatig-op--climate-change-performance-inde/>, laatst geraadpleegd op 30/04/2019.
- 36 Vaak wordt gesproken over vier betrokken ministers, maar eind 2018 waren het er eigenlijk vijf: Belgisch minister van Leefmilieu en Duurzame Ontwikkeling Marie-Christine Marghem, Vlaams minister van Leefmilieu en Natuur Joke Schauvliege, Brussels minister van Leefmilieu Céline Fremault, Waals minister van Leefmilieu Carlo Di Antonio en Waals minister van Klimaat Jean-Luc Crucke.
- 37 Pieter VAN MAELE, Vier ministers van Leefmilieu, maar niemand aanwezig op cruciaal klimaatoverleg. In: *De Standaard*, http://www.standaard.be/cnt/dmf20181009_03822328, 09/10/2018.
- 38 <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/12/02/grootste-belgische-klimaatmars-ooit-trekt-straks-door-brussel/>, 02/12/2018.
- 39 https://nl.wikipedia.org/wiki/Klimaatconferentie_van_Katowice_2018, laatst geraadpleegd op 30/04/2019.
- 40 https://en.wikipedia.org/wiki/School_strike_for_climate, laatst geraadpleegd op 06/05/2019.
- 41 Canada trok zich terug in 2011, de VS in 2017.
- 42 Toch blijft een enkeling de klimaatopwarming negeren. Zo verscheen op 18 augustus 2018 een artikel van een zekere Ferdinand Meeus – wellicht een schuilnaam – waarin hij beweert dat het klimaat de laatste twintig jaar niet is opgewarmd. Hij maakt daarvoor creatief gebruik van grafieken in Excel en geeft blijk van een schrijnend gebrek aan kennis van statistiek. Zie: <https://doorbraak.be/klimaat-opwarming-mens/>, laatst geraadpleegd op 07/05/2019.